

Maria J. Zajączkowska

Dialog międzykulturowy - wyzwanie dla współczesnej szkoły [w] **Kreowanie tożsamości szkoły, tom 1 Konteksty teoretyczne, poglądy, wyniki badań.** Redakcja Krystyna Chałas, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009

Intercultural dialogue - a challenge for modern school

Streszczenie

Udane relacje międzykulturowe są podstawą spotkania się zróżnicowanych społeczeństw Europy. Dokumenty Parlamentu Europejskiej i Rady Europy uwzględniają zarówno zmiany w życiu społeczno-ekonomicznym Europy, i postulują sposoby radzenia sobie z nimi. Kompetencja międzykulturowa wymaga odpowiedniej edukacji zarówno uczniów, i nauczycieli. Podstawy edukacji międzykulturowej, uwzględniając pojęcia tożsamości i inności, szacunku i tolerancji do odmiennych kultur mogą stać się podwalinami budowania nowej tożsamości szkoły.

Summary

Successful intercultural relations are the basis for meeting of different Europe societies. European Parliament and European Council documents concern social and economical changes of Europe as well as ways to manage them. The intercultural competency requires appropriate education of both pupils and teachers. The basis of intercultural education, including identity and otherness, respect and toleration for different cultures can become a foundation for new school's identity building.

Rok 2008 został ogłoszony przez Komisję Europejską Rokiem Dialogu Międzykulturowego.

Dialog międzykulturowy rozumiany jest w ujęciu dokumentu europejskiego jako pożądaný efekt spotkania z inną kulturą. Może być on niezwykle cennym źródłem wiedzy o wartościach i konwencjach akceptowanych przez reprezentantów innych kultur, ale i o sobie samym, i własnej tradycji kulturowej. Pamiętać należy, że dialog nie polega na tym, aby przekonać do swoich racji, ale by za sprawą innej perspektywy zrozumieć bądź dostrzec to, co naszemu

rozumieniu bądź postrzeganiu wcześniej się wymykało lub co dotychczas pojmowaliśmy inaczej. Udana relacja dialogowa prowadzi raczej do uświadomienia miejsc i przyczyn rozbieżności, a nie do wytworzenia przewagi jednej ze stron. Świadomość różnic w połączeniu z rozumiejącym stosunkiem do odmienności, który cechuje udane formy dialogu, może skutkować nie tylko wytworzeniem bardziej refleksyjnego stosunku do własnej kultury, ale i przewartościowaniem pewnych jej obszarów. Jednak taką sytuację należy traktować jako zysk, a nie porażkę.

Ten postulat wynika ze współczesnego zróżnicowania kulturowego społeczeństw Europy, które jest skutkiem przede wszystkim następujących zjawisk:

- migracji - uczestniczą w nich zarówno podróżujący w różnych celach, i uchodźcy;
- internacjonalizacji - proces przemian społeczno-politycznych zachodzących we wszystkich krajach europejskich, zapoczątkowany m.in. dzięki likwidacji dwubiegunowego systemu z czasów zimnej wojny oraz jego następstwami; charakteryzuje go (współ)uczestnictwo w działalności publicznej i społecznej przedstawicieli różnych krajów i narodów;
- europeizacji - charakteryzujący się nieuniknionymi następstwami w sferze społecznej proces integracji polityczno-gospodarczej, zachodzący wskutek powstania wspólnoty, a następnie Unii Europejskiej;
- fragmentaryzacji - oparty na różnicowaniu proces, będący reakcją na globalizację; zachodzi w społecznościach lokalnych, regionalnych, a także w sferze jednostkowej; przejawia się w dążeniach do autonomii wynikających ze wzrostu świadomości posiadania odrębnej od globalnych wzorców tożsamości kulturowej; towarzyszy mu wzrost etnicyzmów i nacjonalizmów (często skierowanych przeciwko integracji) oraz tendencja do przeciwstawiania problemów jednostkowych, lokalnych i regionalnych - problemom globalnym, a prywatnych - publicznym;
- rodzenia się postaw obronnych w celu zachowania odmienności i odrębności, tożsamości zarówno grupowej (wspólnotowej), i jednostkowej itp.

Zjawiska te uwzględniane są w normatywnych dokumentach europejskich, związanych z nauką i edukacją. W przyjętym w listopadzie 2004 r. sprawozdaniu

Rady podkreślono, że edukacja przyczynia się do zachowywania i odnawiania wspólnego tła kulturowego społeczeństwa oraz do poznawania najważniejszych wartości społecznych i obywatelskich, takich postawa obywatelska, równość, tolerancja czy szacunek, a także jest szczególnie ważna w sytuacji, kiedy wszystkie państwa członkowskie stoją przed wyzwaniem poradzenia sobie z rosnącą różnorodnością społeczną i kulturową.

Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady Europy z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie wśród kluczowych kompetencji wymienia zestaw kompetencji społecznych i obywatelskich. Są to kompetencje osobowe, interpersonalne i międzykulturowe obejmujące pełny zakres zachowań przygotowujących osoby do skutecznego i konstruktywnego uczestnictwa w życiu społecznym i zawodowym, szczególnie w społeczeństwach charakteryzujących się coraz większą różnorodnością; a także rozwiązywania konfliktów w razie potrzeby.

Dla powodzenia w kontaktach interpersonalnych i uczestnictwie społecznym niezbędne jest rozumienie zasad postępowania i reguł zachowania ogólnie przyjętych w różnych społeczeństwach i środowiskach (np. w pracy). Równie istotna jest świadomość podstawowych pojęć dotyczących osób, grup, organizacji zawodowych, równości płci i niedyskryminacji, społeczeństwa i kultury. Konieczne jest rozumienie wielokulturowych i społeczno-ekonomicznych wymiarów społeczeństw europejskich, a także wzajemnej interakcji narodowej tożsamości kulturowej i tożsamości europejskiej.

Podstawowe umiejętności w zakresie tej kompetencji obejmują zdolność do konstruktywnego porozumiewania się w różnych środowiskach, wykazywania się tolerancją, wyrażania i rozumienia różnych punktów widzenia, negocjowania połączonego ze zdolnością tworzenia klimatu zaufania, a także zdolność do empatii.

Kompetencja ta opiera się na współpracy, asertywności i prawości. Osoby powinny interesować się rozwojem społeczno-gospodarczym, komunikacją międzykulturową, cenić różnorodność i szanować innych ludzi, a także być przygotowane na pokonywanie uprzedzeń i osiągnięcie kompromisu.

Pełne poszanowanie praw człowieka, w tym równości jako podstawy demokracji, uznanie i zrozumienie różnic w systemach wartości różnych religii i grup

etnicznych, to fundamenty pozytywnej postawy. Oznacza ona zarówno wykazywanie poczucia przynależności do własnego otoczenia, kraju, Unii Europejskiej i Europy jako całości oraz do Świata, i gotowość do uczestnictwa w demokratycznym podejmowaniu decyzji na wszystkich poziomach.

Międzykulturowe uczenie się polega na zdobywaniu kompetencji międzykulturowej - coraz lepszym rozumieniu siebie i innych oraz zdawaniu sobie sprawy ze różnicowania i relatywizmu kulturowego. Pozwala to lepiej rozumieć złożoność świata oraz zdobywać umiejętność lepszego radzenia sobie z wyzwaniami współczesności. W procesie międzykulturowego uczenia się człowiek mniej lub bardziej świadomie koncentruje się na budowaniu i zmienianiu indywidualnej tożsamości, dostrzeganiu zmian znaczeń oraz akceptowaniu napięć i sprzeczności w otaczającej rzeczywistości.

Podstawę edukacji międzykulturowej stanowi filozoficzna koncepcja człowieka jako jednostki wolnej i odpowiedzialnej, wpisanej we wspólnotę podobnych mu istot. Człowiek ten nie stanowi produktu swej kultury, lecz jest jej twórcą i uczestnikiem, raczej wytworem socjalizacji w zróżnicowanej kulturowo grupie, złożonej z osób, których wartości, zachowań i cech indywidualnych nie można lekceważyć.

Międzykulturowość można rozważać z perspektywy zindywidualizowanego podmiotu będącego nosicielem określonych cech kulturowych, z których każda została przyswojona subiektywnie, w sposób unikalny i wyłączny, wiążący się z jej wiekiem, płcią, miejscem w środowisku i innymi cechami osobowymi.

Relacji międzykulturowych można poszukiwać zarówno w odniesieniu do społeczeństw, i ich sektorów (np. rodzin, szkół, przedsiębiorstw, społeczności lokalnych, mających poczucie tożsamości kulturowej), a także w oddziaływaniach społecznych od skali mikro do współpracy międzynarodowej.

Według definicji Henri Tajfela, tożsamość społeczna to koncepcja własnej osoby, która jest wynikiem naszej świadomości członkostwa w danej grupie społecznej wraz z poczuciem wartości i emocjonalnym zaangażowaniem przypisywanym temu członkostwu. Tożsamości są plastyczne i podlegają zmianom, a ich tworzenie jest zależne od kontekstu kulturowego. Związane są one z takimi kategoriami życia społecznego, które tworzą podstawy do identyfikowania się jednostek z tymi grupami. I tak wymienia się w literaturze przedmiotu m.in.

tożsamość płciową (gender), seksualną, etniczną, rasową, religijną, narodową, regionalną, klasową i tożsamość grupy wiekowej.

W relacjach z ludźmi oprócz tożsamości postrzegamy odmiennosc w kategoriach Innego lub Obcego. Inny to osoba odmienna, lecz znana, i, mimo różnic, rozumiana, w związku z czym - przewidywalna, nie zniechęcająca do nawiązania kontaktu. Obcy to osoba odmienna, wykraczająca poza kategorię Innego, bo nieznaną bądź znana w stopniu niewielkim, a więc niezrozumiała, nieprzewidywalna, budząca niepewność i poczucie zagrożenia. Wywołuje niechęć, odrzucenie, agresję i dyskryminację.

Podstawą formalnej edukacji międzykulturowej są głównie programy realizowane w placówkach wychowawczo-oświatowych (oraz innych wyspecjalizowanych instytucjach wywierających wpływ o charakterze edukacyjnym) i/lub poza nimi.

Wymaga to - zwłaszcza od szkoły - otwartości i przystosowania do realiów społeczeństw zróżnicowanych kulturowo. W programie działalność placówki nie tylko oparta jest na założeniu równości wszystkich, lecz także wymaga uznania i szacunku dla różnic istniejących między poszczególnymi jednostkami, co obliguje do przemiany pozycji (obrazu) szkoły w środowisku. Szkoła nie ma już przekazywać i wzmacniać negatywnych stereotypów, odnoszących się do grup i kultur Innych/Obcych, lecz inspirować i realizować konstruktywną, wielopłaszczyznową komunikację między uczestnikami edukacji: nauczycielami, dziećmi, rodzicami, pracownikami administracji, władzą lokalną i innymi instytucjami, mieszkańcami środowiska niezwiązanymi bezpośrednio ze szkołą itp. Jeśli nie ma to być proces niekontrolowany (spontaniczny i często bezrefleksyjny), edukacja międzykulturowa powinna stanowić jeden z elementów kształcenia wszystkich nauczycieli. Podręczniki i inne pomoce dydaktyczne powinny opierać się na wielu różnych, wywodzących się z odmiennych paradygmatów źródłach w taki sposób, aby uczeń (student), poznający dane zagadnienie z różnych punktów widzenia i pod różnym kątem, uważał to za całkowicie normalne, naturalne.

Cele nieformalnej edukacji międzykulturowej są zbieżne z celami edukacji formalnej tego typu. Różnice w przebiegu tych dwóch procesów dotyczą realizujących je osób oraz metod pracy. Podmioty realizujące nieformalną

edukację międzykulturową to przede wszystkim organizacje i ruchy społeczne (zwłaszcza młodzieżowe, w tym np. organizacje pozarządowe), placówki wychowania pozaszkolnego itp. Odpowiednie treści mogą być przekazywane w czasie imprez, na ulicach, w urzędach, w ramach wymiany międzynarodowej, w dowolnych sferach społecznej rzeczywistości. W pracach tych biorą udział wolontariusze, często w młodym wieku. Edukacja nieformalna jako fakultatywna nie nosi piętnej szkolnej obowiązkowości. Lepiej sprzyja bezpośrednim stosunkom między jej uczestnikami, co ułatwia komunikację, tym bardziej że przekazywane treści mogą być uzgadniane we współpracy z adresatami działań odpowiednio do ich potrzeb i charakterystycznych cech środowiska, w którym zachodzi ten rodzaj edukacji. Istnieje tu o wiele większa wolność wyboru celów i sposobów działania służących ich osiągnięciu.

Istotę pedagogii międzykulturowej stanowi nie nauczanie o innych kulturach, lecz nadanie wymiaru kulturowego każdemu z aspektów oświaty. Xavier Cuillard, charakteryzując optymalny model pedagogii międzykulturowej, zwraca uwagę, że powinna ona:

- doprowadzić środowisko szkolne i pozaszkolne dziecka do uznania jego istnienia oraz wzięcia pod uwagę nie tylko jego odmienności, ale potencjalne bogactwo, zarówno językowe, i kulturowe, wypływające z kultury pochodzenia dziecka;
- pozwolić dziecku, aby czuło się zauważone i mogło sobie powiedzieć, kim jest w odniesieniu do klasy i szkoły, w oczach wszystkich uczniów i nauczycieli, w stosunkach z nimi oraz w szerszym kontekście całego środowiska, w nieustającym procesie wymiany i dzielenia się;
- opierać się na efekcie otwarcia szkoły czy innej placówki na otoczenie, w którym się znajduje oraz wzajemnej zależności szkoły i jej środowiska edukacyjnego, tj. rodziców w poszczególnych grupach etnicznych, organizacji formalnych i nieformalnych wspólnot etnicznych, animatorów społeczno-kulturalnych oraz pracowników socjalnych”.

Płaszczyzną, na której powinno być realizowane przygotowanie jednostki do życia w zróżnicowanej kulturowo społeczności, jest edukacja szkolna. Jerzy Nikitorowicz, opisując sytuację edukacji szkolnej, porównuje jej kształt do konstrukcji utworu muzycznego, w którym jeszcze do niedawna brak było

polifonii, nie dopuszczano do jednoczesnego brzmienia kilku głosów - nie wszystkie głosy miały równe prawa, dominował jeden głos zagłuszający inne". Zagrażało to poczuciu tożsamości członków grup mniejszościowych.

Dziś działania edukacyjne skłaniają się ku powrotowi do humanistycznej orientacji w edukacji - oczekuje się przekładu kwestii aksjologicznych na praktykę edukacyjną, co w dużej mierze sprzyja rozwojowi indywidualności. Istotne jest więc podjęcie następujących konkretnych działań:

- przygotowanie ucznia do odbioru i tworzenia wartości (poprzez wprowadzenie do jego świadomości różnego rodzaju informacji - doświadczeń),
- rozwijania jego wrażliwości emocjonalnej,
- kształtowania sfery nastawień spostrzeżeniowo-empatycznych,
- poszerzania sfery pojęć wychowanków w sferze wartości i wartościowania,
- rozwijania potrzeby i umiejętności wyrażania wartościującego stosunku do otaczającej rzeczywistości,
- ukazywania różnych systemów wartości (kultur) oraz konsekwencji ich przyjęcia przez człowieka i społeczeństwo".

Realizacja postulowanych wyżej działań edukacyjnych wymaga określonych strategii postępowania, dzięki którym nauczyciel będzie mógł wprowadzić wychowanka w świat wartości i pomoże mu przy ich wyborze. Tolerancja jest wartością, która powinna łączyć wszystkie inne wartości".

Umiejętność życia i współdziałania z innymi, które wynikają z rozumienia i szanowania odmiennego sposobu myślenia i bycia, może być podstawą budowania tożsamości szkoły.

Aby proces ten przebiegał sprawnie, niezbędne wydaje się przygotowanie i ustawiczne dokształcanie w zakresie edukacji międzykulturowej (w tym języków obcych i multimedialnych środków komunikowania) kadr placówek wychowawczo oświatowych oraz wszelkiego rodzaju potencjalnych podmiotów edukacji. Istniejące zaniedbania w tej dziedzinie nie tylko uniemożliwiają pełne wykorzystanie możliwości płynących choćby tylko z zainteresowania sprawami edukacji instytucji i organizacji międzynarodowych oraz ich gotowości do

wsparcia projektów, lecz prowadzą także do banalizacji, lekceważenia i ośmieszenia problematyki integracji europejskiej, która stereotypowo postrzegana jest tylko w kontekście instytucjonalnym i dlatego uważana za zbyt odległą od codziennej rzeczywistości zwyczajnego Europejczyka. Uczynienie z problematyki europejskiej jednej z podstawowych treści wychowania, dzięki wykazaniu związków między sferą prywatną (socjalną) i publiczną (obywatelską) stanowi jedno z największych wyzwań europejskiej edukacji międzykulturowej.

Aby umiejętność prowadzenia konstruktywnego dialogu można było rozwijać, konieczny jest taki model edukacji, który czyni to nie tylko poprzez treść, ale i formę: nie tylko tłumaczy i pokazuje, ale sam wprowadza dialog jako podstawę funkcjonowania”.

Przede wszystkim jednak nie nauczy się uczeń dialogu międzykulturowego, jeśli nie będzie go znał nauczyciel. Tymczasem nauczyciel nie jest przygotowywany do nowej roli w sposób systemowy ani podczas nauki, ani w toku pracy zawodowej. Istnieją jedynie programy proponowane przez organizacje pozarządowe. Uwzględnienie edukacji międzykulturowej wymaga zaś od nauczyciela zajęcia zupełnie nowej roli - „tłumacza międzykulturowego”.

Nauczenie się pozbawionej uprzedzeń komunikacji oraz zdobycie umiejętności umożliwiających rozpoznanie komunikacji opartej na uprzedzeniach jest obowiązkiem osoby ułatwiającej komunikację pomiędzy kulturami oraz instytucji pragnącej stworzyć u siebie wrażliwe, wielokulturowe środowisko pracy. I tak na przykład do podstawowych cech charakteryzujących nauczyciela jako tłumacza międzykulturowego należą min.:

- otwarty umysł, czyli psychiczna i sytuacyjna zdolność adaptacji do innych kultur; polega na gotowości poznawania nowych lub innych idei, koncepcji i doświadczeń bez natychmiastowego formułowania ocen lub porównywania z faktami dobrze znanymi;
- brak skłonności do ferowania opinii, polegający na gotowości do opisywania zachowań, a nie do ich ewaluacji i kategoryzowania;
- znajomość komunikacji polegającej na rozumieniu, że ludzie nie reagują bezpośrednio na wydarzenia, lecz na znaczenie, jakie tym wydarzeniom

- zdolności interpersonalne, to znaczy słuchanie, empatyczne zrozumienie itp., czyli zdolność do wyrażania szacunku i pozytywnej akceptacji drugiego człowieka;

- świadomość, że własne widzenie świata nie jest uniwersalne, że indywidualne koncepcje wszystkich ludzi posiadają wartość jednakową.

Problemy związane z wdrożeniem i realizacją nowej roli nauczyciela, który aby poddać się zmianie, musi zrezygnować ze starych poglądów i przyzwyczajzeń, dobrze ilustruje przypowieść zen.

Nan-in, mistrz zen w okresie Meiji, przyjmował profesora uniwersytetu, który pragnął porozmawiać na temat zen. Nan-in poczęstował gościa herbatą. Wlewał herbatę do filiżanki i mimo że filiżanka była już pełna, nie zaprzestał czynności. Profesor obserwując, herbata wylewa się na spodek, stracił cierpliwość i rzekł: „Mistrzu, co robisz? W tej filiżance już się więcej nie zmieści.” Na to odpowiedział Nan-in: „To prawda. Pan, panie profesorze, jest pełen własnych opinii i przemyśleń. Nie mogę nic panu powiedzieć o zen, jeśli pan najpierw nie opróżni, choć trochę, swojej filiżanki”.

Bibliografia

Bauman Z., Socjologia, Wyd. Zysk i S-ka: Poznań 1996.

Europejski Rok Dialogu Międzykulturowego, [online] <http://dialog2008.pl/>

Grzybowski P.P., Edukacja europejska - od wielokulturowości do międzykulturowości, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007.

Nikitorowicz J., Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa, Białystok 2001.

Ogrodzka-Mazur E., Tolerancja jako wartość w procesie edukacji wielokulturowej, [w] Młodzież i tolerancja. Studium z pogranicza polsko-czeskiego, T. Lewowicki, B. Grabowska (red.), Cieszyn 1998.

Schmid J., Dialog w edukacji międzykulturowej, „Edukacja i Dialog” 2004, nr 8.

Szopski M., Komunikowanie międzykulturowe, WSiP: Warszawa 2005.

Zajączkowska M.], Komunikacja międzykulturowa w okręgu przygranicznym, [w] Poziomy aktywności Polski w środowisku międzynarodowym. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Legnicy, maj 2002, Stowarzyszenie „Wspólnota Akademicka”, Legnica 2002.

Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady Europy z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie [online] <http://eurlex.europa.eu>